

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

др Бошковић Радосав, др Грицкајић Ирена, др Коларић Рудолф, Конески Блаже
др Николић М. Берислав, др Павловић Миливој, др Пецо Асим, др Пешикан
Мийар, др Сивановић Михаило, др Храсиће Мајте

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVIII — св. 3—4.

БЕОГРАД
1970.

4. — Slovar slovenskega knjižnega jezika. — Prva knjiga A — H. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti — Inštitut za slovenski jezik. Ljubljana 1970. I — LXII + 1 — 844.

Лексикографија је посао у који лексикограф улаже много научног капитала и из којег не убира за себе много научних поена. Да је први део реченога тачан доказује нам и овај најновији југословенски речнички подухват ширег значаја, у којем и концепција и реализација заслужују велико научно признање. Да је други део тачан — у пракси је добро познато и не тражи доказа, али зато изискује да се сваки пут, као и у овом случају, упуту захвалност научним и стручним радницима који су се прихватили лексикографског рада. Рад на речнику је научно несебичан: он је самопрегоран и полуанониман. Стога има много оправданости у претпоследњем одељку предговора за овај словеначки речник — одељку који по садржини није тако уобичајен у сличним предговорима, — где се председник Словеначке академије наука и уметности и управник Института за словеначки језик захваљују „главном уредништву новог речника, свим члановима лексиколошког и дијалектолошког сектора Института за словеначки језик, многобројним терминолозима са разних подручја за суделовање и помоћ, исто тако свим сталним и повременим спољним сарадницима“ за уложени труд.

Признање и захвалност су утолико већи уколико је дело више потребно и дуже очекивано. На подручју словеначког језика, осим једне књиге од око 500 страна мањег формата (J. Glonar, Slovar slovenskega jezika, Ljubljana 1936), није било једнојезичних речника. Овом публикацијом отпочето је издавање словеначког речника средњег обима, дакле не многотомног академског него — према предвиђањима — петотомног, на око 4.200—4.300 страна укупног текста, са око 110.000 одредница. Ово дело би могло да се упореди са Речником

Матице српске и Матице хрватске на српскохрватском терену, само што има друкчије лексикографске особености.

У вези с речницима уопште оцена се може давати, с једне стране, с обзиром на целокупан лексикографски поступак посматран са стручног становишта, а с друге стране, с обзиром на адекватност, на тачност језичке идентификације и илустрације, посматраних уз најсолидније познавање одговарајућег језика. Када је реч о лексичким трезорима језика који није свој сопствени, тешко је упуштати се у одмеравање саме тачности или исцрпности језичког описа; али се увек може говорити о техници рада, о нивоу њене оправданости, научности и доследности.

Екипа словеначких лексикографа поставила је следећа начела. Речник обухвата онај лексички фонд који се садржи у савременом књижевном језику, од почетка нашег столећа до момента издања Речника. У њему је заступљена грађа из оригиналне и преводне белетристике, затим из разговорних, жаргонских и дијалекатских слојева уколико се такав материјал обилатије среће у писаном књижевном језику; термини се уносе у оквиру средњошколских знања, нарочито ако их подржава публицистика и научно-популарна литература. Не уносе се лична и географска имена, сем у случајевима књижевне употребе неких сталних обрта или преносних значења везаних за ову врсту лексике; исто се тако не уносе ни ретке књижевне речи, ређе изведенице (глаголске именице, деминутиви, присвојни придеви и др.), вештачке хапактично употребљене речи, као ни потенцијално постојеће али неексцерширане јединице.

Речник има информативно-нормативни карактер, а у бележењу изговора води рачуна о целој словеначкој територији, поглавито о њеном средњем делу, с Љубљаном на челу, а такође и о традиционалном моменту. — За састављање овог речника ексцерширано је око 5.130 књига текста.

Она страна речника која је најзначајнија и за кориснике и за критичаре, тј. сама експликација речи, разрађена је овде крајње минучиозно. Као пример нека послуже следећа два мања изватка из Увода, где уредништво објашњава технику дефинисања. Тако се у пар. 46. и д., па стр. XV, даје преглед типова лексичких тумачења који се могу појавити уз одреднице уопште. Постоје: потпуно значењско одн. функцијско тумачење, непотпуно значењско, које може бити синонимско (*bolovati = biti bolan, bolehati*) или описно (*brisalen = ki je za brisanje*); затим посредно (*brizganje = glagolnik od brizgati*) и според-

но (које се даје за фразе, обрте, „значањске нијансе“). Даље, у пар. 62. и д., на стр. XVI, наводе се показани типови тумачења по врстама речи. „Именица и самостално употребљена реч имају именичко тумачење, и то потпуно значењско, синонимско, описно или посредно. Придев . . . има придевско тумачење, и то потпуно значењско, синонимско, описно или посредно. Глагол . . . потпуно значењско, синонимско, а такође и функцијско глаголско тумачење . . . Прилог има или (непотпуно) значењско одн. синонимско, или значењско-функцијско тумачење. Понекад исти прилог има више типова тумачења“. И тако даље, све то са упућивањем на примере у тексту. Излагање се и даље разуђује на могуће случајеве и детаље. — Узгред, словеначки лексикографи, објашњавајући своју праксу, праве разлику између тумачења речи разних типова, како је то напред истакнуто, и дефиниције речи, коју схватају само као стручни опис појма и коју дају махом уз термине.

Поред основних семантичких података, који могу бити изнијансирани на неколико начина (подела једном или двема цртицама, арапским а изузетно и римским бројем), дају се и тзв. фразеолошка и терминолошка гнезда, опет са неколико критеријума у њиховом разврставању и са бележењем помоћу четири врсте нарочитих графичких знакова.

Може се истаћи и много других примера који илуструју нецизелираност лексикографског поступка. Објашњења се у Уводу приближавају по свом спољном облику одломцима из излагања неке егзактне науке или из танано разрађеног правног текста. Такви су, нпр., пасуси о томе како се дефинише (тумачи) неки потпуни или делимични синоним основне речи, већ дате с пуним тумачењем (пар. 47. и д., на стр. XV); аутори Речника напомињу да су пазили на систематичност оних тумачења која се дају уз чланове појмовних система (уз „отац“ — „браћ“ — „кћи“ и сл., пар. 45, на стр. XV); вредна је помена и велика прецизност у објашњењу техничког скраћивања (случајеви као *hiša -e = hiša hiše* и сл., пар. 163. и д., на стр. XXII—XXIII).

С друге стране, многи делови Увода представљају допринос самој лексикографској теорији и личе на одељке из студија о логичкој бази дефинисања. Очигледно је да је ова дескрипција сопствене праксе дата одиста као накнадна дескрипција, после веома разноврсног и пажљивог рада, и од стране веома стручне филолошке екипе. У извесне делове Увода унето је много научног сазнања, а у друге делове толико техничких појединости и толико узајамног позивања између различитих параграфа, колико има обично само у великим интерним упутствима

за рад или у усмено утврђеним или просто запамћеним узусима редакције.

Што се тиче илустративне грађе, принцип овог речника јесте тај да се у функцији примера дају „iztržki“, тј. истргнути или на потребан начин уређени („апстраховани“) фрагменти са речничких листића, понекад из других извора или по сећању: углавном — слободно модификоване синтагме или најкраће реченице. Ово је, изгледа, срећно решење за речнике средњег обима (мада може бити и друкчијих концепција), а нарочито ако се, као овде, уз основна тумачења појављују веома неутрални, стилски бледи, што значи најчешћи, најтипичнији обрти у улози примера, такви обрти из којих се може сазнати она нигде по уџбеницима не нотирана а за знање језика тако потребна колоквијална структура језика. Ево примера, у којима се, разумљиво, не исписује целокупна већ само појединачна илустрација уз нека значења или под-значења:

avijacija — civilna avijacija / . . . sodelovala tudi avijacija / odločil se je za avijacijo (прве две нијансе без другог објашњења сем оног које је дато за целу реч, трећа са допуном: letalski poklic); *beden* — bedno življenje; *bitje* — človek je razumno bitje; *brezizjemno* — zakon velja brezizjemno; *ciklon* — ciklon besni ob obali; *čas* — v teku časa, za kratek čas, dolgo časa, že nekaj časa, veliko časa, en čas bom čakal, nima časa, počem vam krasti dragocenega časa, ima dosti časa, je že skrajni čas, ob nepravem času, vsak čas se lahko vrne, kot prejšnje čase, za tiste čase итд. итд.; *črtati* — črtati z dnevnega reda; *deščica* — dati zlomljeno roko v deščice; *dinar* — vstopnice so po pet dinarjev; *enotnost* — bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov; *finančen* — neomejene finančne možnosti, finančne težave; *golomrazica* — golomrazica že dolgo drži; *hod* — ima trd hod, ziblje se v hodu, mesto je dve uri hoda od tukaj; и сл.

Аутентични цитати (са наведеним аутором, али без ознаке дела) у функцији примера дају се ретко, једино уз мање обичне или дијалекатске речи (одн. уз њихову необичну или дијалекатску посебну семантику).

Педантни састављачи Речника побринули су се и о томе да се ова илустративна грађа уз одређене врсте речи даје и одређеним редом. Тако, нпр., уз именице: обрти где та именица стоји у номинативу или у падежу без предлога; обрти где она стоји у падежу с предлогом; обрти који представљају њене спојеве с придевом или с другом именицом, опет по извесним правилима; обрти где се именица појављује у

поређењу — уколико могућности или логика не упућују на друкчије солуције.

Презентацију грађе прати још неколико помоћних инструмената. Веома је добро разрађен систем квалификатора, чији ћемо преглед овде укратко изнети.

1. Г р а м а т и ч к и квалификатори (m = мушки род, prid., dov. = свршени вид итд., sam. = именичка употреба речи која није именица (samostalni), ali = или, in = и, stil. (при додавању стилски обојеног синонима), tudi = такође, elipt.). 2. З н а ч е њ с к и квалификатори (pooseb. = персонифицирано, pren. = пренесено, тј. значење је остало блиско изворном, али су реч или синтагма пренете у појмовно неадекватну ситуацију). 3. Т е р м и н о л о ш к и квалификатори (agr., bot. итд., nestrok. = нестручна, популарна употреба стручног термина, strok. = (после тумачења) стручни термин за протумачену реч, poljud. = народска употреба речи, која није у складу с терминологијом). 4. Квалификатори с т и л с к о г н и в о а (bibl. = поређење или изрека из Библије, knjiž., resn., pisar. = канцеларијска реч, publ. = реч из новинарског речника, vznes. = реч из сфере научног или „уздигнутијег“ изражавања, nar., otr. = дечја реч, rog. = разговорна, niže rog. = из нижег разговорног слоја, žarg.). 5. Е к с п р е с и в н и квалификатори (ekspg., evfem., iron., ljubk. = у нежном, срдачном говору, nizko, slabš. = презриво, šalj., vulg.). 6. Квалификатори ф р е к в е н ц и ј е (raba parašča, raba peša = употреба се појачава одн. слаби, redko, star. = архаизирано, zastar. = изумрло). 7. Посебни н о р м а т и в н и квалификатори (neprav., neustalj.).

Други помоћни инструмент јесу граматичка обавештења: ортографска у самом изношењу грађе, ортоепска у угластим заградама, и акценатска. О акценту се дају у Уводу објашњења, као и одличне шеме у вези с динамичним (експираторним) акцентом (уз морфолошку разраду променљивих врста речи) и у вези с тонемским (тонским, музичким). У одељцима о акценту показују се дублети, па чак и стилски варијетети у случајевима његове неједнакости у истом лексичком одн. граматичком облику. Није могуће упуштати се на овом месту у оцену овог готово сасвим посебног научног подухвата, али је пријатна дужност упозорити акценатске стручњаке на постојање изванредно прегледних и концизних обавештења о словеначком акценту у нашем новом лексикографском делу, а сем тога и лексикографе на могућности максимално економичног исказивања акценатских особина при састављању речника.

Из читања самог Увода (можда и из досадашњег текста приказа) могао би се стећи утисак да крајње савесно предвиђање свих лексикографских евентуалности и исцрпна класификација решења за све случајеве представљају чиниоце који убијају живост речничког штива, који претварају речник из остварења лингвиста и људи од пера у остварење логичара и људи од комбинаторике. Срећом, словеначки речнички текст уопште не пружа такав утисак. Било да је у питању заиста велико мноштво теоријских претпоставки и утврђених решења, било да се од тих решења ту и тамо одступало, што аутори Увода на више места допуштају као могућност, — у сваком случају Речник не делује ни исфорсирано ни монотono, нити се у њему може приметити „изгарање“ над сопственим прописима. Примере овог јасног и лежерног стила у обрадама одредница, добивеног великим али маскираним трудом, овде, на жалост, не можемо дати, јер би такве примере било потребно показати са свим њиховим графичким и уопште штампарским решењима, која увелико и доприносе утисцима о којима је реч.

Управо због присуства стваралачке слободе при обради срећемо се и са солуцијама (понекад предвиђеним већ и у Уводу) које би у некој другој уредничкој средини, у друкчијој пракси, биле дате и друкчије. Тако се, највероватније, не може сматрати мање успелим, него само из најтананијег језичког осећања створеним обичајем давање неких императива као посебних одредница, због узвичне употребе (предвиђено у пар. 28, на стр. XIII Увода). Даје се *čakaј -te* као одредница; примери: *čakaј*, *ne bo tako, kakor praviš*; или: *vam že pridem do konca, le čaka te*. — Под одредницом *ata* (отац) дата је одвојена нијанса значења „при обраћању“, са примером: *ata, ročakaј*; исто је тако (а то и спомињани појмовни систем налаже!) урађено и под *brat* (Прешернов пример: *le malo vam jedila, bratje, hranim*). Разлози за ово, вероватно, постоје, али се ситуација разликује од праксе у српскохрватским речницима. — Један детаљ у вези с прелазним глаголима: свакако је исправно у њиховим дефиницијама спомињати објекте, можда у заградама, јер то усмерава њихово тумачење, при чему објекти могу бити појмовно широки или вишеструки; у овом речнику: *evakuirati — preseliti ljudi ali kaj drugega s področja, ki je ogroženo . . .*, са примером: *evakuirati ropesrečence*, и др. Друкчији је, међутим, случај ако се у значењу или подзначењу прелазног глагола већ садржи један обавезан објекат; тада се у тумачењу он не мора ни показивати, или би се могао показати евентуално у заградама. У овом речнику, под *bruhati*, у једној нијанси значења, стоји тумачење: *s kašljanjem izmetavati kri iz pljuč*, са примером: *spet je bruhal kri*; строго гледајући, при супституцији глагола ње-

говим тумачењем, испало би удвостручено „kri“ у примеру. Овако „цепидлачке“ опаске готово и не би требало износити из лексикографских дела, међутим челична логика словеначке редакције инспирише на захтеве највишег домета. — Међу начелне напомене спадало би и то да читалац очекује ознаку која квалификује као варваризме оне речи које то јесу; одсуство ове квалификације, иако је она у неку руку и стилска, свакако представља консеквенцију одсуства етимолошких обавештења уопште.

Појединачних примедба и предлога за друкчију обраду може бити и при најперфектнијем раду. Изнећемо само једну, која опет има шири лингвистички захват. У обради глагола *biti :em*, под IV b) на стр. 140, други стубац, цело тумачење — узимајући општи део из IV и посебни из b) — гласи: *eliptično, navadno za roživitev pripovedi, z izpriščanjem dela povedka sploh*, са примерима: *klop je iz kamna* (ситнијим слогом, као допуна испуштенога: *narejena, izdelana*), *fant je s Primorskega* (ситно: *doma*), *fant ni za šolo* (ситно: *sposoben*) и др. Мислимо, прво, да је овде сâмо лексичко значење глагола (свакако веома бледо) оно исто које се тумачи под I 3 c) (као: *gana je od poža*), те је без потребе из семантичке категорије издвојено у формалну (где је карактеристика елипса у контексту). Друго, питање је да ли је ту уопште елипса. Ствар је дубљег граматичког, можда и компаративног истраживања — да ли се може сматрати елипсом чиста замена (у предикату) придева или каквог придевски мишљеног атрибута синтагмом, чега има и у другим језицима (клуба је од камена, младић је из Приморја; у руском, где је то згодније да се покаже ван презента: *скамья была из камня*, итд.). И треће, лексема која се тумачи (*biti*) остала је у овој тачци без икаквог објашњења, јер за ове примере не вреди део наведен напред „за *roživitev pripovedi*“, а другог тумачења за њу нема. — Идентификације значења су сигурно за представнике словеначког језика у највећем броју тачне. Можда се извесне нетачности, боље рећи непрецизности или непотпуности, поткрадају услед сажетог тумачења. Чини нам се да није најсрећније, нпр., објашњење речи *frageologija*, у лингвистичком смислу, као „*fraze v celoti*“.

Приметимо на крају да је словеначки речник у стопу пратио развој научне, технолошке и публицистичке терминологије најновијег времена, тако да је његов глосар у томе правцу потпунији чак и од глосара у већем али зато старијем београдском академијском речнику.

Није сувишно напоменути да је пре издавања првог тома Речника словеначког књижевног језика била издата и мала пробна свеска —

Poskusni sporič (Љубљана 1964, са 20 страна речничког текста, и то проблемски одабраних одредница). Најинтересантији покушај пробне свеске, који је напуштен у дефинитивном раду, било је давање код сваке речи фактора фреквенције употребе, израженог бројкама од 1 до 10. Овакво нумеричко изражавање уобичајености неке речи мора бити веома подложно субјективним мерилима, и сигурно се зато и одустало од њега.

У закључку, тј. у оном одељку приказа где аутори приказаних дела обично очекују од добронамерних критичара савете о даљем раду, рећи ћемо само то да се творцима словеначког речника готово уопште не може дати никаква сугестија у правцу неке измене или појачавања пажње око лексикографских проблема. Мислимо да су они у сваком погледу на најбољем путу, и желимо им много успеха у даљем раду, како на овом речнику, тако и у другим, наговештеним или уопште предстојећим њиховим прегнућима.

Ирена Грицкај̄